

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

КАЛМИКОВА Людмила Володимирівна

УДК 159.942 : 534.78 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗВУКОВИМОВИ ОСІБ У РІЗНИХ
ЕМОЦІЙНО-ПСИХІЧНИХ СТАНАХ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Луцьк – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Засєкіна Лариса Володимирівна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри
загальної та соціальної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Орап Марина Олегівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри психології

кандидат психологічних наук
Одінцова Анастасія Миколаївна,
Херсонський державний університет,
старший викладач кафедри
загальної та соціальної психології

Захист відбудеться 30 червня 2017 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.05 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: вул. Потапова, 9, м. Луцьк, 43024.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: вул. Винниченка, 30 а, м. Луцьк, 43024.

Автореферат розісланий 29 травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Я. Малімон

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Звуковимова як основа індивідуального усного мовлення дедалі більше привертає увагу вчених і практиків у галузі загальної психології мовлення та психолінгвістики. Проблеми фонологічного сприймання і породження, фонологічної пам'яті і чуття ґрунтуються на сучасних загальнопсихологічних уявленнях про фонологічні репрезентації, які відображають фонетичну систему будь-якої мови, й використовуються індивідом для ідентифікації і породження звуків упродовж усного мовлення. Сучасні наукові пошуки у психології мовлення і психолінгвістиці пов'язані із визнанням фундаментальної ролі звуковимови в індивідуальному мовленні завдяки теорії психологічної реальності диференціальних ознак звуків Р. Якобсона. Відповідно до цієї теорії звуковимова відіграє таку ж вагому роль у функціонуванні когнітивної сфери особистості, як синтаксис з погляду трансформаційної граматики Н. Хомського та значення лексичних одиниць у контексті психосемантики в працях Ч. Філмора і В. Петренка. Адже порушення будь-якої фонетичної репрезентації обумовлюється органічною чи функціональною природою цілісного мовленнєвого механізму людини.

Відповідно до сучасних психолінгвістичних поглядів (Дж. Філд, Дж. Байбі) розвиток комплексних досліджень звуковимови як основи індивідуального мовлення здійснюється подібно до динаміки психосемантичних і граматичних теорій мовлення. Виокремлюються три основні підходи до вивчення звуковимови як основи індивідуального мовлення: теорії наuczіння (індивід не володіє вродженими артикуляційними механізмами, відтак розвиває власні фонологічні репрезентації упродовж мовленнєвого досвіду); нативістські теорії (існують вроджені біологічні програми для розвитку фонологічних репрезентацій), радикально нативістські теорії (індивід має вроджені біологічні програми для оволодіння фонологічними репрезентаціями усіх існуючих мов, водночас із часом зберігаються лише ті, якими він послуговується в рідній мові).

Розширення категоріально-поняттєвого поля у психології звуковимови, поява нових термінів (фонологічне чуття, фонологічна пам'ять, фонологічні репрезентації, фонологічна петля, фонологічне кодування/декодування, фонологічні регістри, фонетичний контекст, фонетичне планування, фонологічний розвиток) у руслі когнітивної парадигми, визначення рівноправної ролі звуковимови поряд із синтаксисом і семантикою в індивідуальному усному мовленні, поширення органічних і функціональних порушень у звуковимові, з одного боку, поглибило наукові уявлення про породження усного мовлення та його фонологічні особливості, а з іншого – призвело до неузгодженості різних підходів і до невизначеності провідних понять. Як справедливо зазначає О. Schindler, J. Vernerо, інформаційний вибух у психології фонологічного мовлення зумовив термінологічний вибух, а мова як інструмент комунікації, постала, як не парадоксально, перешкодою для комунікації вчених у галузі породження усного мовлення, зокрема звуковимови.

Загострення проблеми комплексних досліджень збереження і використання фонологічних репрезентацій у процесі породження мовлення зумовлено також значними незбігами в міждисциплінарних тлумаченнях звуковимови психологами, логопедами, педагогами, лікарями; неузгодженістю між традиційними вітчизняними і зарубіжними напрямками розуміння природи мовленнєвих особливостей та їхнього зв'язку з різними психічними станами людини. Окрім того, звуковимовна сторона мовлення часто супроводжується різними емоційно-психічними станами, які підвищують мовну тривожність особи й гальмують її комунікативну взаємодію та якість життя загалом. Унікальні чи захисні комунікативні стратегії, у свою чергу, не сприяють покращенню звуковимови. Таким чином, органічні й функціональні особливості звуковимови в негативних емоційно-психічних станах особистості поміщають її у замкнений цикл деструктивної комунікативної взаємодії.

Отже, необхідність комплексного вивчення звуковимови як основи індивідуального мовлення, а також взаємообумовленості звуковимови і емоційно-психічних станів особистості зумовили вибір теми «Психологічні особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Методологія і практика дослідження особистості» та є складовою комплексної науково-дослідної теми «Когнітивно-поведінкові і психолінгвістичні стратегії подолання психічної травматизації особистості» (державний реєстраційний номер 0115U002345). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 5 від 24.11.2011 р.) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично вивчити особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах, розробити і апробувати психокорекційну програму відповідно до індивідуальних мовленнєвих та емоційно-мовленнєвих профілів.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз підходів до розгляду звуковимови особистості як індивідуальної основи мовлення; визначити місце звуковимови в цілісній мовленнєвій діяльності особистості, а також виявити провідні види звуковимовних особливостей.

2. Визначити методологічну базу для теоретичного й емпіричного дослідження звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах, розробки та впровадження комплексної психокорекційної програми.

3. Здійснити емпіричне дослідження звуковимови та емоційно-психічних станів дітей, встановити вікові особливості звуковимови та емоційно-психічних станів молодших школярів.

4. Визначити специфіку індивідуальних мовленнєвих і мовленнєво-

емоційних профілів, а також особливості звуковимови в різних емоційно-психічних станах у межах кожного профілю.

5. Розробити та апробувати психокорекційну програму відповідно до індивідуальних мовленнєвих та мовленнєво-емоційних профілів.

Об'єкт дослідження – звуковимова як основа індивідуального мовлення особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Методологічною і теоретичною основою дослідження стали провідні положення когнітивно-дискурсивної парадигми (Л. Виготський, Р. Каламаж, В. Климчук, І. Пасічник, Н. Савелюк, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.), операціональні принципи діяльнісного підходу (М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв та ін.); психолінгвістичні дослідження (Дж. Грін, О. Залевська, Л. Засекіна, О. Лавриненко, А. Одінцева, М. Орап, Д. Слобін, О. Соловей, Г. Тригуб, Р. Якобсон та ін.); мовленнєвих девіацій (Г. Волкова, Н. Гегеля, Р. Лалаєва, М. Хватцев та ін.).

У зарубіжній психології дослідження звуковимови найчастіше пов'язуються із мовною тривожністю (L. Woodrow, M. Wrembel, D. J. Young), водночас визначення впливу інших емоційно-психічних станів на породження мовлення не знайшло широкого відображення у психологічній літературі. У вітчизняних дослідженнях феномен мовленнєвої тривожності вивчається переважно у ситуаціях емоційної напруги (Е. Носенко, О. Турчак та ін.), водночас особливості звуковимови при цьому ґрунтовно не аналізуються.

Для реалізації поставлених завдань було використано такі **методи** дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація наукової літератури з проблеми особливостей звуковимови та емоційно-психічних станів особистості); *емпіричні* (бесіда; спостереження; тестування із застосуванням тестової методики Т. Фотекової для визначення рівня мовленнєвого розвитку, шкал оцінки мовленнєвих домагань, розроблених у лабораторії мовлення Санкт-Петербурзького НДІ, шкал Р. Еріксона для оцінки комунікативних мовленнєвих навичок в адаптації В. Калягіна, Л. Мацько, шкал явної тривожності для дітей СМАС, розроблених американськими психологами А. Кастенада та ін., методики «Паровозик», графічної методики «Кактус», тесту «Будинок-Дерево-Людина», тесту «Неіснуюча тварина», тесту тривожності (Р. Темл та ін.).

При обробці результатів дослідження застосовувалися методи математичної статистики: *метод описової статистики* (для визначення середньої величини та частотності функціональних і органічних особливостей звуковимови); *факторний аналіз* (для визначення факторної структури мовленнєво-емоційного профілю особи відповідно до органічних чи функціональних особливостей її звуковимови); *метод порівняння незалежних вибірок із рівним розподілом дисперсії за критерієм Ливена та t-критерієм Ст'юдента* (для визначення відмінностей емоційно-психічних станів та

індивідуального мовленнєвого розвитку у вибірках із органічними і функціональними особливостями звуковимови); *дискримінантний аналіз* (для класифікації груп осіб із особливостями вимови конкретної групи звуків та конкретних емоційно-психічних станів). Інтерпретація відмінностей між учнями різних класів та визначення найбільш значущих змінних в межах кожної групи дали змогу встановити провідні напрями планування і проведення психокорекційної роботи відповідно до кожного індивідуального мовленнєвого та мовленнєво-емоційного профілів. Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows, версія 24.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось на базі психолого-логопедичної служби відділу освіти Хмельницької районної державної адміністрації. *Вибірку дослідження* склали діти молодшого шкільного віку з 40 сільських шкіл Хмельницького району. Загалом було обстежено 370 осіб, з них виявлено 142 дітей з особливостями звуковимови .

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* визначено, диференційовано та виявлено індивідуальні мовленнєві й мовленнєво-емоційні профілі осіб із органічними і функціональними особливостями звуковимови як основи для впровадження психокорекційної роботи; встановлено особливості звуковими в емоційно-психічних станах тривоги, страху, а також при особистісних проявах цих станів: агресивності, ворожості, конфліктності;

- *конкретизовано та уточнено* наукові уявлення про звуковимову як основу індивідуального мовлення, що відіграє провідну роль у різних видах мовленнєвої діяльності; причини порушення звуковимови; мовленнєві та емоційні особливості осіб із порушенням вимови різних звуків з урахуванням диференціальних ознак; характер взаємообумовлених впливів звуковимови та емоційно-психічних станів особи, а також динаміку звуковимови в осіб молодшого шкільного віку;

- *розроблено та апробовано* психокорекційну програму, спрямовану на зменшення проявів негативних емоційно-психічних станів та покращення звуковимови особистості;

- *подальшого* розвитку набули уявлення про можливості когнітивного підходу до вивчення звуковимови як основи індивідуального мовлення; органічні та функціональні особливості звуковимови особи з різними емоційно-психічними станами, які збагачують теоретичні положення загальної психології; діагностико-корекційні можливості методу Forbrain для роботи з особами із особливостями звуковимови.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його основні положення та висновки можуть використовуватись у дослідницькій роботі та освітній практиці, що сприятиме психокорекції емоційно-психічних станів особистості з мовленнєвими особливостями; апробована спеціальна програма, яка спрямована на покращення звуковимови та зменшення проявів негативних емоційно-психічних станів особистості, може бути використана під час адаптації осіб з особливостями мовлення до

міжособової взаємодії, а також під час психокорекційного впливу в роботі практичних психологів і педагогів. Отримані результати можуть використовуватися при викладанні дисциплін «Загальна психологія», «Психолінгвістика», «Експериментальний практикум з психології».

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/23714 від 13.12.2016 р.), Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» (довідка № 5 від 15.12.2016 р.), Хмельницького національного університету «Поділля» (довідка № 72 від 19.12.2016 р.), Донбаського державного педагогічного університету (довідка № 68-17-03/1 від 09.01.2017 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (довідка № 05-16/71 від 16.12.2016 р.)

Особистий внесок здобувача. У статті, написаній у співавторстві, особистий внесок полягає у визначенні технологій соціально-психологічної реабілітації осіб з порушеннями мовлення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації відображено у публікаціях автора, обговорено на засіданнях кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Результати проведеного дослідження доповідалися автором на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Сучасні освітні технології у професійній підготовці майбутніх фахівців» (Львів, 2011); «Актуальні проблеми психолінгвістики, психології мови та мовлення» (Луцьк-Світязь, 2015), «Генеза буття особистості» (Київ, 2016); *всеукраїнських конгресах, науково-практичних конференціях і семінарах*: «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи» (Хмельницький, 2007); «Психолого-педагогічні умови забезпечення успішності освіти майбутніх фахівців-психологів» (Хмельницький, 2009); «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи» (Хмельницький, 2009); «Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки» (Хмельницький, 2010); «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти в закладах інклюзивної орієнтації» (Хмельницький, 2010, 2011, 2012, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11 публікаціях, з яких 5 статей опубліковано у виданнях, що включені до переліку фахових у галузі психології, 2 статті – у міжнародному періодичному виданні з психології та у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз, 4 – у збірниках наукових праць та матеріалів конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (345 найменування, з них 38 – іноземними мовами) та 16 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 276 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 170 сторінках. Робота містить 7 рисунків, 25 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність, мету й основні завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет, методологічні засади, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведено відомості про впровадження і апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях, представлено дані щодо структури й обсягу дисертації.

У **першому розділі** «*Теоретичні засади дослідження психологічних особливостей звуковимови*» здійснено теоретичне вивчення звуковимови як основи індивідуального мовлення у сучасній психології, проаналізовані сучасні когнітивні підходи до дослідження звуковимови у контексті індивідуального мовлення, досліджено звуковимову в історичній генезі уявлень щодо співвідношення мислення і мови, встановлено вплив особливостей звуковимови на сприймання і породження індивідуального мовлення, розкрито причини виникнення особливостей звуковимови та їх вплив на мовленнєву поведінку особистості, висвітлено взаємообумовленість емоційно-психічних станів і звуковимови особистості.

Провідні напрями дослідження особливостей звуковимови в загальній психології мовлення та психолінгвістиці зосереджуються на особливостях форм мовлення (усного чи письмового), видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання); фаз у породженні чи сприйманні мовлення, фонетичних засобів оформлення повідомлення (Дж. Філд, J. Bybee). При цьому мовленнєві порушення розглядаються у двох аспектах: нейропсихологічному – локалізації порушень у цілісній психофізіологічній організації мовленнєвої діяльності на сенсомоторному рівні та рівнях значення і смислу, а також в аспекті етіопатогенези для визначення форм мовленнєвих порушень. Відповідно до останнього існують два види особливостей звуковимови: органічна і функціональна (Г. Волкова, О. Мамічева, С. Шаховська, Г. Чиркіна та ін.). Органічні причини особливостей звуковимови ґрунтуються на певних порушеннях функціонування центральної нервової системи та артикуляційного апарату, й природа цих особливостей зумовлюється переважно екологічними і генетичними факторами. Функціональні причини особливостей звуковимови полягають у неправильному ставленні до мовленнєвої поведінки і мовленнєвої культури загалом.

Звуковимова слугує основою мовленнєвої діяльності, яка ґрунтується на фонологічній будові системи мови, і регулюється дією мовленнєвих механізмів, зокрема кодуванням і декодуванням повідомлення. Мовленнєвий механізм визначається універсальною будовою незалежно від специфіки мови, звуки якої вимовляє людина: в усіх мовах послідовність оволодіння звуковою стороною мови є подібною і визначається будовою артикуляційного апарату, пов'язаними із ними мозковими утвореннями та диференціальними ознаками класів звуків (наприклад, аспірація, вібрація голосових зв'язок тощо). Саме ця ідея закладена в психологічну реальність «диференціальних ознак» Р. Якобсона та у психофізіологічну природу мовленнєвої організації (М. Жинкін, Л. Щерба та ін.).

У сучасних зарубіжних дослідженнях звуковимови чітко виокремлюється когнітивний підхід, в руслі якого остання вивчається через такі релевантні поняття,

як фонологічна пам'ять, фонологічна репрезентація, фонологічне сприймання і породження, а також фонологічне чуття (P. Fletcher, M. Garman, D. Ingram, L. Menn, C. Stoel-Gammon et al.). Функціонування звуковимови здійснюється з позиції усієї сукупності мовленнєвих механізмів, які характеризуються одночасними дискретністю і компліментарністю як при породженні, так і сприйманні мовлення, враховуючи горизонтальність (фазність) і вертикальність останнього.

В осіб з особливостями звуковимови внаслідок негативних емоційно-психічних станів (тривога, страх, стрес, фрустрація, афект) часто спостерігаються особистісні прояви цих станів: негативізм, агресивність, конфліктність, замкнутість, невпевненість у собі, напруга, підвищена дратівливість, образливість, сльозливість тощо. Підвищена тривожність осіб із особливостями звуковимови, яка зумовлена необхідністю встановлювати і підтримувати комунікативну взаємодію, тлумачиться як мовна тривожність (L. Woodrow, M. Wrembel, D. Young) або мовленнєва тривожність (Е. Носенко, О. Турчак та ін.), і супроводжується низкою когнітивних й фізіологічних проявів.

Переважає більшість існуючої літератури з цієї проблеми відображає результати вивчення емоційно-психічних станів, зумовлених особливостями звуковимови. Водночас практично відсутні дослідження, які простежують зворотний вплив емоційно-психічних станів на породження фонологічного мовлення. Це зумовлює необхідність подальшого експериментального дослідження звуковимови у різних емоційно-психічних станах та встановлення способів розриву циклу «особливості звуковимови – негативні емоційно-психічні стани – особливості звуковимови» засобами відповідної психокорекційної роботи.

У **другому розділі** *«Емпіричне дослідження індивідуальної звуковимови та емоційно-психічних станів»* розкрито когнітивно-дискурсивну методологію дослідження звуковимови осіб із різними емоційно-психічними станами, подано процедурно-організаційні засади й умови емпіричного дослідження, здійснено аналіз результатів емпіричного вивчення звуковимови й індивідуального мовленнєвого розвитку досліджуваних та емоційно-психічних станів осіб з особливостями звуковимови, наведено дані порівняльного аналізу особливостей звуковимови в різних емоційно-психічних станах досліджуваних.

Методологічною основою дослідження було обрано когнітивно-дискурсивну парадигму (Л. Виготський, Р. Каламаж, В. Климчук, І. Пасічник, Н. Савелюк, М. Смільсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.), відповідно до якої звуковимова – це психічний процес використання знаків для породження дискурсивної діяльності. У тексті дисертаційного дослідження комплексна дискурсивна діяльність, яка визначається когнітивними механізмами звуковимови, операціоналізується у понятті мовленнєвого розвитку і діагностується за допомогою методик мовленнєвих проб та проб лексико-граматичних відношень.

Результати дослідження звуковимови дітей за допомогою методики мовленнєвих проб свідчать про те, що переважна більшість дітей із порушеннями звуковимови (73,2 %) характеризується функціональними особливостями звуковимови. Серед них учні 1-х класів мають найбільшу частку (78,8 %) функціональних порушень, учні 2-ого класу (74,4 %), учні 3–4-х класів

мають приблизно однакову частку (відповідно, 67,9 % і 65,2 %). Встановлені дані свідчать про те, що особливості звуковимови цих дітей значною мірою зумовлюються не органічними порушеннями дитини та специфікою її артикуляційного апарату, а відносинами у родині, впливом поведінки батьків на мовленнєву поведінку дитини та вихованням мовленнєвої культури загалом.

Результати вивчення мовленнєвих домагань досліджуваних за методикою «Шкала оцінки мовленнєвих домагань» свідчать про те, що учні 3–4-х класів більше налаштовані на виправлення свого мовлення, ніж учні 1–2-х класів (відповідно, вищий рівень домагань серед 1–2-х класів проявляють 50,3% учнів, а 3–4-х класів – 56,4%). Мовленнєві домагання учнів 3–4-х класів можуть слугувати потужним особистісним ресурсом при подальшій психокорекційній роботі із цими дітьми. Більше того, встановлено, що діти із органічними особливостями звуковимови виявляють вищий рівень мовленнєвих домагань, ніж учні із функціональними особливостями звуковимови. Серед осіб із органічними особливостями встановлено 47,4 % дітей із високим рівнем та 26,3 % із низьким рівнем мовленнєвих домагань, тоді як серед дітей із функціональними особливостями, відповідно – 27,9 % та 32,7 %.

Результати дослідження направленості тривоги при реалізації комунікативних навичок свідчать про те, що більшість досліджуваних 1-их класів (55,8 %) спрямовують свою тривогу в реалізації комунікативних навичок на збереження впевненості, якої, очевидно, бракує для функціонування нормального мовлення та якісного спілкування; більшість учнів 2-их класів (35,9%) – на перебіг спілкування; переважна більшість учнів 3-іх класів (42,9%) – на сам процес мовлення; більшість учнів 4-их класів (35,9 %) спрямовують тривогу переважно на збереження впевненості. Таким чином, встановлено, що направленість тривоги у молодших школярів розподіляється на всі аспекти взаємодії з оточуючими (мовлення, спілкування, впевненість), при цьому подібною направленістю характеризуються діти 1-их і 4-их класів. Зіставний аналіз направленості комунікативної тривоги у дітей з органічними і функціональними особливостями свідчить про те, що переважна більшість осіб першої групи спрямовує тривогу на спілкування і мовлення, яка розподіляється рівномірно (відповідно, 34,2 % учнів із тривогою на спілкування і 34,2 % учнів – на мовлення, залишаючи 31,6 % на впевненість), тоді як в осіб із функціональними особливостями мовлення переважає тривога, направлена на впевненість (37,5 %), розподіляючись далі між тривогою, спрямованою на спілкування (30,8 %) і мовлення (31,7 %).

Емпіричним шляхом встановлено, що в досліджуваних із особливостями звуковимови переважають такі особистісні прояви негативних емоційно-психічних станів: негативізм, агресивність, ворожість та конфліктність. При цьому в більшості дітей 1-их класів найбільше виявляється негативізм, випереджуючи ворожість, конфліктність і агресивність (відповідно, 26,9 %, 21,2 %, 17,3 % і 23,1 %); у більшості учнів 2-их класів також найбільше виявляється негативізм порівняно із агресивністю, ворожістю та конфліктністю (відповідно, 33,3 %, 28,2 %, 20,5 % і 23,1 %); в учнів 3-іх класів також домінує негативізм,

випереджуючи ворожість, конфліктність і агресивність, водночас помітне зростання конфліктності (відповідно, 50,0 %, 20,6 %, 42,9 %, 32,1 %); в учнів 4-их класів негативізм і конфліктність переростають у агресивність, розподіляючись між негативізмом, агресивністю, ворожістю та конфліктністю (відповідно, 47,8 %, 21,7 %, 43,5 %, 52,2 %). Беручи до уваги, що саме досліджувані 3-4-х класів вирізняються вищим рівнем мовленнєвих домагань, останні слід використати у психокорекційній роботі для нейтралізації прояву гіперкомпенсуючих особистісних рис невротичного кола: агресивності і конфліктності.

З'ясовано, що визначені особистісні прояви гальмують встановлення повноцінного спілкування й міжособової взаємодії, ефективного мовлення, збереження впевненості. Це дало нам підстави дійти висновків про те, що органічні й функціональні особливості звуковимови виявляються у несприятливих емоційно-психічних станах досліджуваних, які заважають їм бути повноцінними членами комунікації.

Отримані результати за методикою СМАС свідчать, що 26,9 % досліджуваних із особливостями звуковими функціонального походження виявили рівень явно підвищеної тривожності. На противагу функціональним особливостям, органічні особливості звуковимови спостерігаються у станах дещо підвищеної тривожності (34,2 % осіб). Отже, функціональні особливості звуковимови спостерігаються при вищому рівні тривожності порівняно із органічними особливостями звуковимови. Такі дані підтвердили результати, отримані за методикою «Тест тривожності (Р. Темл та ін.)», відповідно до яких діти із функціональними особливостями звуковимови переважно (46,2 %) мають високий рівень тривожності, тоді як значно менша кількість дітей із органічними особливостями звуковимови (26,3 %) виявляють цей рівень.

Результати за проективними методиками «Кактус», «Намалюй свій страх», «Неіснуюча тварина», «Будинок-Дерево-Людина» свідчать про те, що значна частка дітей як з органічними, так і з функціональними особливостями демонструють агресивність (37,3 %), імпульсивність (16,9 %), егоцентризм (56,3 %), залежність, невпевненість (21,8 %), скритність, обережність (13,4 %), тривожність (58,5 %), прагнення до домашнього захисту, почуття сімейної родинності (50,7 %), прагнення до самотності (49,3 %).

Аналіз демографічних даних досліджуваних свідчить про те, що більшість обстежуваних – це діти з неповних сімей, що співвідноситься із значним відсотком дітей із функціональними особливостями звуковимови. Відповідно, психокорекційна програма повинна спрямовуватися одночасно як на покращення звуковимови, так і на стабілізацію емоційно-психічних станів і міжособових відносин цих дітей.

У **третьому розділі** *«Психокорекційна програма для осіб із органічними і функціональними особливостями звуковимови у різних емоційно-психічних станах»* презентовано особливості мовлення досліджуваних відповідно до диференціальних ознак звуків, визначено індивідуально-мовленнєві та мовленнєво-емоційні профілі осіб із функціональними і органічними порушеннями, а також встановлено їхні факторні структури, висвітлено

особливості психокорекційної роботи щодо покращення звуковимови особистості в різних емоційно-психічних станах із використанням методики Forbrain відповідно до індивідуально-мовленнєвих та мовленнєво-емоційних профілів, розкрито організацію та результати формувального експерименту.

Результати емпіричного дослідження диференціальних ознак звуків та емоційних станів дітей із органічними і функціональними особливостями звуковимови дали змогу визначити їхні індивідуальні мовленнєві та мовленнєво-емоційні профілі.

Мовленнєвий профіль осіб із особливостями звуковимови – це система диференціальних ознак у породженні звуків, порушення яких зумовлюється органічними чи функціональними чинниками та впливає на розвиток мовленнєвих домагань, направленість комунікативної тривоги під час мовленнєвої діяльності та рівень мовленнєвого розвитку загалом.

Встановлено, що найбільший відсоток дітей із функціональними особливостями (89,7 %) мають проблеми у вимові свистячих звуків, які виконуються за умов відсутності вібрації голосових зв'язок. На другій позиції серед функціональних порушень знаходяться діти із проблемою вимови звуку [p] (75,0 %). Також доволі високий відсоток дітей із функціональними порушеннями звуковимови (72,5 %) мають проблеми із шиплячими звуками. Найбільший відсоток порушень із органічними особливостями звуковимови припадає на звук [л] (31,8 %), який породжується за допомогою спинки язика, і звук [p] (25,0 %), який за видом перепони належить до дрижачих звуків.

Важливим завданням емпіричного дослідження було вивчення емоційних станів осіб із різними особливостями (органічними/функціональними) звуковимови. Оскільки вибірки суттєво різнилися за кількістю осіб, перед застосуванням критерію Ст'юдента ми переконалися, що дисперсії вибірок, які порівнюються, статистично не відрізняються за критерієм Ливена.

Одержані дані свідчать про те, що органічні і функціональні порушення звуковимови супроводжуються різними емоційними станами і особливостями мовлення. Так, у дітей із функціональними особливостями порівняно із органічними особливостями звуковимови статистично вищим є показник тривожності (відповідно, 20,70 і 18,07; $t=1,82$, $p<0,05$), що негативно впливає на мовлення загалом. Також у дітей із органічними і функціональними особливостями звуковимови існують відмінності у мовленнєвій поведінці. Зокрема спостерігаються вищі показники мовленнєвих домагань дітей із органічними порушеннями порівняно із функціональними (відповідно, 4,63 і 2,32; $t=1,63$, $p<0,05$), а також направленості тривоги на розвиток мовлення (відповідно, 4,08 і 2,25; $t=1,66$, $p<0,05$) і спілкування (відповідно, 4,23 і 4,00; $t=1,77$, $p<0,05$). Водночас у дітей із функціональними особливостями спостерігається вищий показник направленості тривоги на збереження впевненості під час мовленнєвої діяльності (відповідно, 4,94 і 4,00; $t=1,81$, $p<0,05$), що узгоджується із вищими показниками тривожності цих дітей.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дав змогу визначити особливості індивідуальних мовленнєвих профілів дітей із органічними і функціона-

льними порушеннями. До особливостей мовленнєвого профілю дітей із функціональними порушеннями належать проблеми вимови усіх диференціальних ознак звуків, найпоширенішими з яких є труднощі у вимові свистячих, звуку «р» та шиплячих; низький рівень мовленнєвих домагань; висока комунікативна спрямованість тривоги на збереження впевненості під час мовлення. Результати вивчення мовленнєвого профілю осіб із функціональними особливостями звуковимови дає змогу дійти висновків про необхідність підвищення мовленнєвих домагань цих дітей, спрямованих на вдосконалення звуковимови, з одночасним зменшенням комунікативної тривоги, яка негативно впливає на впевненість при породженні мовлення.

До особливостей мовленнєвого профілю дітей із органічними порушеннями належать проблеми вимови усіх диференціальних ознак звуків, найпоширенішими з яких є труднощі у вимові звуку [л]; середній і високий рівень мовленнєвих домагань; спрямованість комунікативної тривоги на мовлення та спілкування. Змістове наповнення індивідуального мовленнєвого профілю осіб із органічними порушеннями свідчить про те, що достатній рівень домагань є сприятливим чинником у зменшення комунікативної тривоги під час мовлення і спілкування.

Мовленнєво-емоційний профіль осіб із особливостями звуковимови – це система диференціальних ознак у породженні звуків, порушення яких зумовлюється органічними чи функціональними чинниками й супроводжується негативними емоційно-психічними станами і пов'язаними із ними стійкими особистісними проявами.

Порівнюючи факторні структури мовленнєво-емоційних профілів дітей із функціональними і органічними порушеннями, можемо дійти висновку, що звуковимова осіб із функціональними порушеннями (представлена двома факторами: емоційно-тривожний і комунікативно-тривожний) більшою мірою супроводжується тривожністю, що гальмує загальну комунікативну спрямованість дитини на спілкування, її впевненість у спілкуванні та на сам процес мовлення (табл. 1).

Таблиця 1

**Факторна структура мовленнєво-емоційного профілю дітей
із функціональними особливостями звуковимови**

№ з/п	Факторні змінні	Фактор 1: емоційно-тривожний	Фактор 2: комунікативно-тривожний
1	Мовленнєві домагання	0,337	0,211
2	Емоційно-психічні стани	0,773	-0,149
3	Тривожність	0,800	0,195
4	Комунікативна направленість тривоги на спілкування	0,130	0,929
5	Комунікативна направленість тривоги на збереження впевненості	-0,671	-0,679
6	Комунікативна направленість тривоги на мовлення	0,699	-0,513

Водночас, індивідуальні мовленнєво-емоційні профілі дітей із органічними особливостями звуковимови (представлені емоційно-психічним та комунікативно-інтенційним факторами) характеризуються також широким спектром негативних емоційно-психічних проявів, проте мають менш виражену тривожність і вирізняються відносно високим рівнем мовленнєвих домагань (табл. 2).

Таблиця 2

**Факторна структура мовленнєво-емоційного профілю дітей
із органічними особливостями звуковимови**

№ з/п	Факторні змінні	Фактор 1: емоційно-психічний	Фактор 2: комунікативно-інтенційний
1	Мовленнєві домагання	0,092	0,578
2	Емоційно-психічні стани	0,831	0,049
3	Тривожність	0,755	-0,235
4	Комунікативна направленість тривоги на спілкування	0,082	-0,204
5	Комунікативна направленість тривоги на збереження впевненості	-0,590	-0,381
6	Комунікативна направленість тривоги на мовлення	0,677	0,591

Таким чином, результати емпіричного дослідження засвідчили, що функціональні особливості звуковимови порівняно з органічними супроводжуються більш вираженими емоційно-негативними станами тривожності, нижчим рівнем мовленнєвих домагань, а також вираженою комунікативною тривогою, що проявляється у розгортанні індивідуального мовлення та спілкування і зменшенні відчуття впевненості під час мовлення.

Для побудови психокорекційної роботи на основі індивідуальних мовленнєвих та мовленнєво-емоційних профілів дітей ми здійснили дискримінантний аналіз показників мовлення та емоційно-психічних станів дітей, які мають особливості у вимові окремих груп звуків: свистячі, шиплячі, звук [р], звук [л], звук [к]. Незалежними змінними для дискримінантного аналізу слугували показники емоційно-психічних станів, тривожності, рівень мовленнєвих домагань, функціональної чи органічної природи мовленнєвих порушень, а також направленості комунікативної тривожності на спілкування, мовлення та впевненість.

Емпірично встановлено, що найбільш контрастними групами дітей за першою канонічною функцією (зміст цієї функції за основними навантаженнями структурних коефіцієнтів: функціональні/органічні порушення (0,648) та емоційно-психічні стани (0,542)), є групи із проблемами з вимовою звуків [л] і [к]. Таким чином, групи дітей із порушенням звуковимови [л] і [к] здійснюють мовленнєву діяльність у ситуаціях загострених негативних емоційно-психічних станів. Також слід взяти до уваги той факт, що серед дітей із звуковимовою [л] найбільший відсоток дітей з усіх груп вирізняється органічними порушеннями,

що ускладнюватиме психокорекційну роботу і потребуватиме максимальної активізації ресурсів особистості дитини. В групі з проблемною вимовою звуку [к] усі діти характеризуються функціональними порушеннями, тому в цьому випадку зменшення тривожності й покращення емоційно-психічних станів здійснюватиметься через активізацію ресурсів не лише дитини, а й міжособистісної взаємодії з батьками.

Друга канонічна функція максимально розрізняє центроїди груп із порушенням вимови звуку [р] та [л]. Ґрунтуючись на основних навантаженнях структурних коефіцієнтів як показнику кореляції дискримінантних змінних із цією канонічною функцією, можемо виділити зміст останньої: тривожність (0,573) та направленість тривожності на мовлення (0,327), інакше кажучи, уникання комунікативних ситуацій із розгортання мовленнєвої діяльності. Тому корекційна робота із цими групами передбачає зниження тривожності цих дітей, мовленнєвої тривожності зокрема, зменшення страху перед комунікативними ситуаціями та породженням власної мовленнєвої діяльності.

Психокорекційна робота містила три етапи. На першому етапі проводились бесіди з батьками, вчителями та шкільними психологами, а також спільна групова тренінгова психокорекційна робота із батьками і дітьми. Метою першого етапу було формування ефективних навичок батьківства і комунікативних навичок дітей, відтак, переважна більшість тренінгових занять із елементами драматургії слугували спільними формами роботи для батьків і дітей. На другому етапі здійснювалася індивідуальна психокорекційна робота з батьками, метою якої було формування батьківського оптимізму, й проводилася окрема індивідуальна робота з дітьми щодо зняття напруги та нейтралізації негативних емоційно-психічних станів шляхом оволодіння техніками релаксації. На третьому етапі здійснювався контрольний зріз показників звуковимови і емоційно-психічних станів дітей для перевірки ефективності розробленої програми. Упродовж усіх етапів психокорекційної програми використовувався пристрій Forbrain, спрямований на покращення звуковимови й емоційно-психічних станів дітей. Forbrain – це міні-гарнітура для кісткового звукопроведення, оснащена динамічним фільтром і мікрофоном. Така конфігурація дає змогу покращувати слухове сприймання та сенсорне інтегрування звукової інформації, а також підвищувати уважність, пам'ять й, відповідно, впевненість у мовленнєвій діяльності. Forbrain здійснює значний вплив на звуковимову, покращуючи мовленнєву біжучість, психофізіологічну реальність диференціальних ознак різних звуків та ритму.

Результати аналізу проявів тривожності до і після психокорекційного впливу свідчать про значне її зменшення і дають змогу порівняти динаміку рівнів тривожності: в учнів 1-их класів високий рівень тривожності до і після корекційної програми становить відповідно 42,3 % і 28,8 % ; низький – 13,5 % і 19,2 %; в учнів 2-их класів – високий рівень відповідно 41,0 % і 30,8 %, низький – 23,1 % і 28,2 %; в учнів 3-іх класів – високий рівень 32,1 % і 25,0 %, низький – 25,0 % і 27,6 %; в учнів 4-их класів високий рівень тривожності до і після

корекційної програми виявлено відповідно у 30,4 % і 17,4 %, низький – у 20,4 % і 26,1 % дітей.

Якісний і кількісний аналіз мовленнєвих профілів осіб із порушеннями звуковимови здійснювався на основі результатів методики діагностики усного мовлення молодших школярів Т. Фотекіної. Побудова індивідуального мовленнєвого профілю влучно ілюструє динаміку різних компонентів мовлення і окреслює проблемні зони звуковимови кожної дитини в конкретних емоційно-психічних станах. Приклад індивідуального мовленнєвого профілю зображено на рис. 1.

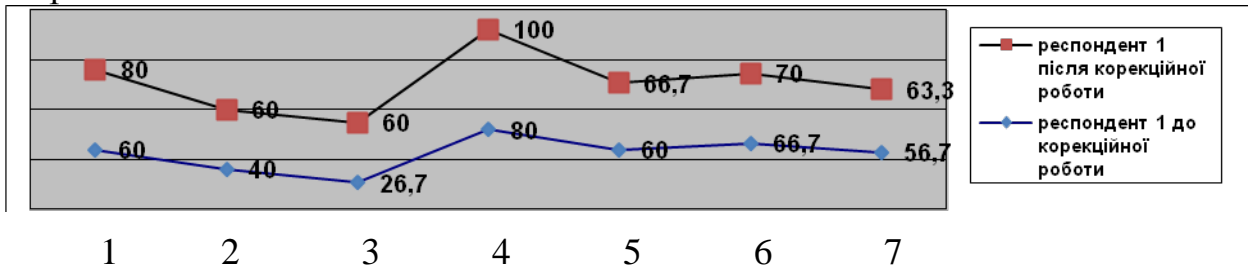

Рис. 1. Індивідуальний мовленнєвий профіль особи із функціональними порушеннями вимови звуку [р]

Примітка: 1 – фонематичне сприймання, 2 – артикуляційна моторика, 3 – звуковимова, 4 – звуковимова складів, 5 – граматичні навички, 6 – лексичні навички, 7 – зв'язне мовлення.

Після корекційної роботи відповідно до цього профілю покращилися показники фонематичного сприймання, артикуляційної моторики, лексичних і граматичних навичок та зв'язного мовлення загалом. Найбільшого розвитку набули особливості звуковимови на рівні звуко-складових структур, що узгоджується з ідеєю цілісного сприймання і породження сполучуваності звуків. Результати бесід з батьками дитини засвідчили позитивні зміни в її емоційно-психічних станах, зокрема тривожності, а також позитивну динаміку міжособової взаємодії в сім'ї, що для функціональних порушень має першочергове значення.

ВИСНОВКИ

Узагальнення отриманих у роботі теоретико-емпіричних результатів дало змогу зробити такі висновки:

1. На основі теоретичного аналізу звуковимови в загальній психології мовлення та психолінгвістиці встановлено, що звуковимова – це мовленнєвий процес, який пов'язаний з когнітивною сферою людини, й слугує важливим чинником ефективного оволодіння як рідною, так і іноземною мовами. Звуковимова значною мірою визначає ефективність етапів сприймання і породження мовлення, розвиток різних видів мовленнєвої діяльності (говоріння, читання, аудіювання), тому трактується як основа індивідуального мовлення. У сучасних дослідженнях широко застосовується когнітивний підхід до вивчення звуковимови, в межах якого остання описується через низку понять:

фонологічна пам'ять, фонологічна репрезентація, фонологічне сприймання і породження, а також фонологічне чуття.

Проведений психологічний аналіз звуковимови дав змогу виокремити два основних види порушень у цій сфері: органічні і функціональні. Органічні порушення звуковимови ґрунтуються на недоліках функціонування центральної нервової системи та артикуляційного апарату, які значною мірою детермінуються екологічними і генетичними чинниками. Функціональні порушення звуковимови полягають у неправильному ставленні до мовленнєвої поведінки і мовленнєвої культури загалом й зумовлюються впливом переважно соціально-психологічних чинників.

2. Методологічною основою дослідження слугує когнітивно-дискурсивна парадигма, відповідно до якої звуковимова – це психічний процес використання знаків для породження дискурсивної (усної) діяльності. Комплексна дискурсивна діяльність, яка визначається когнітивними механізмами звуковимови, операціоналізується у понятті мовленнєвого розвитку. Мовленнєвий розвиток вивчається у сукупності фонематичного сприймання, артикуляційної моторики, звуковимови у цілісних складах, граматичних лексичних навичок та зв'язного мовлення, рівня мовленнєвих домагань. Системно-діяльнісний принцип дослідження мовленнєвої діяльності передбачає акцентування на мовленні як системній діяльності, а також інтегрованості звуковимови у ширший діяльнісний контекст породження мовлення, функціонування ментального лексикону і концептуальної системи, синтаксису, а також видів мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, аудіювання. Антропоцентричний принцип передбачає означення проблеми чіткої взаємодії свідомості та мови, психологічних засад мовленнєвої діяльності, онтологічної природи знаку та його інтерпретації, що ґрунтуються на неповторній психіці людини. Реалізація антропоцентричного принципу в дослідженні також передбачає тісну взаємообумовленість звуковимови й негативних емоційно-психічних станів, які почергово постають причиною і наслідком один одного, утворюючи деструктивний цикл порушеної мовленнєвої діяльності як важливого чинника ефективної комунікативної міжособової взаємодії.

3. На емпірико-діагностичному рівні з'ясовано, що порушення звуковимови у переважній більшості дітей характеризується функціональними особливостями і не зумовлюється органічними порушеннями та специфікою артикуляційного апарату, натомість значною мірою визначається відносинами в родині, впливом поведінки батьків на мовленнєву поведінку дитини та її мовленнєву культуру загалом. Результати дослідження свідчать про те, що діти із функціональними особливостями звуковимови мають вищий рівень тривожності, нижчий рівень впевненості під час мовленнєвої діяльності, вищі показники прояву агресивності і ворожості упродовж спілкування, порівняно із дітьми з органічними порушеннями звуковимови. Водночас діти із органічними порушеннями звуковимови виявляють широкий спектр негативних емоційно-психічних станів (страх, стрес, знижений настрій, фрустрація), які мають

низький і середній рівень вираження, а також проявляють переважно негативізм і конфліктність. Основна комунікативна спрямованість тривоги у цих дітей зосереджується на процесі спілкування та власне мовленнєвій діяльності.

Здійснений емпіричний аналіз засвідчив вікову динаміку особливостей звуковимови молодших школярів, зокрема з віком зростають показники рівня мовленнєвих домагань, а прояви негативізму поступово переростають у ворожість, конфліктність і агресивність.

4. Результати емпіричного дослідження диференціальних ознак звуків та емоційних станів дітей із органічними і функціональними особливостями звуковимови дали змогу визначити їхні індивідуальні мовленнєві та мовленнєво-емоційні профілі.

Порівняння факторних структур мовленнєво-емоційних профілів дітей із функціональними і органічними порушеннями свідчить про те, що звуковимова з функціональними порушеннями більшою мірою супроводжується тривожністю, що гальмує загальну комунікативну спрямованість дитини на спілкування та її впевненість у спілкуванні. Водночас індивідуальні мовленнєво-емоційні профілі дітей із органічними особливостями звуковимови мають широкий, проте не інтенсивно виражений спектр негативних емоційно-психічних проявів, вирізняються відносно високим рівнем мовленнєвих домагань, що є сприятливим ґрунтом для психокорекційної роботи із такими дітьми.

5. Відповідно до індивідуальних мовленнєвих і мовленнєво-емоційних профілів розроблено і впроваджено психокорекційну програму, яка містила три етапи: бесіди з батьками, вчителями та шкільними психологами, а також спільну групову тренінгову психокорекційну роботу із батьками і дітьми (I етап); індивідуальну психокорекційну роботу з батьками та окрему індивідуальну роботу з дітьми (II етап); контрольний зріз показників звуковимови й емоційно-психічних станів дітей для перевірки ефективності розробленої програми (III етап). Упродовж усіх етапів психокорекційної програми використовувався пристрій Forbrain, спрямований на покращення звуковимови й емоційно-психічних станів дітей, вплив якого забезпечується нейропсихологічними закономірностями. Аналіз показників проявів тривоги осіб до і після психокорекційного впливу свідчать про те, що значно зменшилась кількість дітей із високим рівнем прояву тривоги та збільшилась кількість дітей, що мають низький рівень тривожності.

З'ясовано, що функціональні особливості звуковимови спостерігаються на тлі підвищеної тривожності й особистісних проявів ворожості та агресивності, зниження впевненості під час мовлення, тоді як органічні особливості звуковимови супроводжуються підвищеною комунікативною направленістю тривоги на спілкування та власне процес мовлення, а також широким спектром негативних емоційно-психічних станів середнього і низького рівня вираження: страхом, зниженим настроєм, стресом та фрустрацією. Негативні емоційно-психічні стани дітей з органічними порушеннями є менш вираженими, ніж тривожність в осіб із функціональними

особливостями, й характеризуються такими особистісними проявами, як негативізм і конфліктність. Таким чином, основні труднощі психокорекції звуковимови осіб із функціональними порушеннями полягають у нейтралізації їхніх негативних емоційно-психічних станів, зниженні тривожності і формуванні комунікативної впевненості, а також налагодженні міжособової взаємодії в родині, тоді як основні проблемні ділянки роботи із особами з органічними порушеннями зосереджуються в будові артикуляційного апарату та покращенні мовленнєвого профілю цих дітей. Відповідно при роботі з особами з функціональними особливостями звуковимови до основного фокусу уваги потрапляє індивідуальний мовленнєво-емоційний профіль, а з особами із органічними порушеннями – індивідуальний мовленнєвий профіль.

Перспективами дослідження вважаємо комплексне вивчення впливу органічних і функціональних особливостей звуковимови на психологічне благополуччя, психічне здоров'я та якість життя особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті, надруковані у виданнях, що затверджені як фахові в галузі психології:

1. Калмикова Л. В. Соціально-психологічна реабілітація студентів з обмеженими можливостями / Л. В. Калмикова // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту. Чернівці, 2010. – Вип. 529. – С. 70–80.

2. Калмикова Л. В. Технології соціально-психологічної реабілітації студентів з обмеженими психофізичними можливостями / Л. В. Калмикова, О. В. Гудима // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам.- Под. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 11. – С. 182–192.

3. Калмикова Л. В. Психологічні особливості проявів тривожності у осіб з дислалією / Л. В. Калмикова // зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький, 2015. – Вип. 11. – С. 110–114.

4. Калмикова Л. В. Емоційно-психічні стани особистості з особливостями звуковимови / Л. В. Калмикова // Наукові записки нац. ун-ту «Острозька академія» : зб. наук. пр. – Острог. 2016. – Вип. 4. – С. 117–125.

5. Калмикова Л. В. Взаємообумовленість звуковимови та емоційно-психічних станів особистості / Л. В. Калмикова // зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький, 2016. – Вип. 12. – С. 58–61.

Статті, опубліковані в міжнародному науковому виданні

та у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз:

6. Калмикова Л.В. Емоційно-психічні стани особистості з особливостями звуковимови / Л.В. Калмикова // Science and Education a New Dimension . – Hungary, Budapest, 2017. – V (52). – S. 69 – 72.

7. Калмикова Л. В. Психокорекційна робота для покращення емоційно-психічних станів особистості з особливостями звуковимови / Л. В. Калмикова //

Психологічні перспективи. Випуск 29. - Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2017. - С. 60-72

Статті, опубліковані у збірниках матеріалів наукових конференцій:

8. Калмикова Л. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції молоді з особливими потребами в освітніх закладах / Л. В. Калмикова // Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (2007 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2007. – С. 34 – 37.

9. Калмикова Л. В. Професійна орієнтація та соціальна адаптація студентів з обмеженими можливостями / Л. В. Калмикова // Проблеми становлення та самореалізації творчої особистості майбутніх фахівців гуманітарного спрямування: зміст, форми та методи підготовки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 – 15 травня 2010 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2010. – С. 50 – 51.

10. Калмикова Л.В. Технології соціально-психологічної реабілітації студентів з обмеженими психофізичними можливостями / Л.В. Калмикова // Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації : VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (2011 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2011. – С. 73 – 75.

11. Калмикова Л. В. Особливості психо-емоційних станів осіб з неправильною звуковимовою / Л. В. Калмикова // Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації : IX Всеукр. наук.-практ. конф. (27 – 28 квітня 2016 р., м. Хмельницький). – Хмельницький, 2016. – С. 45 – 49.

АНОТАЦІЇ

Калмикова Л. В. Психологічні особливості звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню психологічних особливостей звуковимови осіб у різних емоційно-психічних станах. Вивчено звуковимову як основу індивідуального мовлення, що відіграє провідну роль у продуктивних видах мовленнєвої діяльності: говорінні та читанні; виявлено індивідуальні мовленнєві та мовленнєво-емоційні профілі дітей із органічними і функціональними особливостями звуковимови як основи для впровадження психокорекційної роботи; встановлено особливості звуковимови в емоційно-психічних станах тривоги, страху, а також при особистісних проявах цих станів: агресивності, ворожості, конфліктності. Конкретизовані та уточнені наукові уявлення про причини порушення звуковимови; мовленнєві та емоційні особливості осіб із порушенням вимови різних звуків із диференціальними ознаками; характер взаємозумовлених впливів звуковимови й емоційно-

психічних станів особи, а також їхню вікову динаміку в осіб молодшого шкільного віку.

Розроблено та апробовано психокорекційну програму, спрямовану на зменшення проявів негативних емоційно-психічних станів та покращення звуковимови особистості.

Ключові слова: мовлення, звуковимова, емоційно-психічні стани, індивідуальний мовленнєвий профіль, емоційно-мовленнєвий профіль, мовленнєва діяльність.

Калмыкова Л. В. Психологические особенности звукопроизношения лиц в различных эмоционально-психических состояниях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, Луцк, 2017.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических особенностей звукопроизношения лиц в различных эмоционально-психических состояниях, так как звукопроизношение служит основой речевой деятельности, основанной на фонологическом строении системы языка, и регулируется действием речевых механизмов, в частности кодированием и декодированием сообщения. Речевой механизм определяется универсальным строением независимо от специфики языка, звуки которого произносит человек: во всех языках последовательность овладения звуковой стороной речи аналогична и определяется строением артикуляционного аппарата, связанными с ними мозговыми образованиями и дифференциальными признаками классов звуков.

В работе проанализированы основные научные подходы к проблеме звукопроизношения лиц в различных эмоционально-психических состояниях. Изучено звукопроизношение как основа индивидуальной речи, которое играет ведущую роль в продуктивных видах речевой деятельности – говорении и чтении; проанализированы современные когнитивные подходы к исследованию звукопроизношения в контексте индивидуальной речи; проведено исследование звукопроизношения в контексте исторического генезиса представлений касательно соотношения речи и мышления. Проанализировано влияние особенностей звукопроизношения на восприятие и порождение индивидуальной речи. Выявлены индивидуальные речевые и эмоционально-речевые профили детей с органическими и функциональными особенностями звукопроизношения как основы для внедрения психокоррекционной работы; установлены особенности звукопроизношения в эмоционально-психических состояниях тревоги, страха, а также при личностных проявлениях этих состояний: агрессивности, враждебности, конфликтности. Конкретизированы и уточнены научные представления о причинах нарушения звукопроизношения; речевые и эмоциональные особенности лиц с нарушением произношения различных звуков с дифференциальными признаками; характер взаимообусловленных действий звукопроизноше-

ния и эмоционально-психических состояний человека, а также их возрастную динамику у лиц младшего школьного возраста. Установлено, что функциональные особенности по сравнению с органическими особенностями звукопроизношения обнаруживаются при проявлениях враждебности и агрессивности у испытуемых; лица с функциональными особенностями звукопроизношения имеют преимущественно негативные эмоционально-психические состояния средней степени и высокий уровень тревоги по сравнению с исследуемыми с органическими особенностями звукопроизношения.

Разработана и апробирована психокоррекционная программа, направленная на уменьшение проявлений негативных эмоционально-психических состояний и улучшения звукопроизношения личности. Поданы результаты анализа проявлений тревоги лиц до и после психокоррекционного влияния, которые свидетельствуют о том, что значительно уменьшилось количество детей с высоким уровнем проявления тревоги и увеличилось количество детей, имеющих низкий уровень тревожности.

Ключевые слова: речь, звукопроизношение, эмоционально-психические состояния, индивидуальный речевой профиль, эмоционально-речевой профиль, речевая деятельность.

Kalmykova L.V. Psychological Features of Individual Sound Articulation in Different Emotional States. – Manuscript.

Dissertation for obtaining scientific degree of candidate of psychological sciences in specialty 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, 2017.

Dissertation is dedicated to the study of psychological features of individual pronunciation of sounds in different emotional states. The main focus is on articulation of sounds as a basis of the individual speech that plays a vital role in the productive types of speech activity – speaking and reading. The author has revealed individual speech and speech-emotional profiles of children with organic and functional features of sound articulation as a base for designing and introducing psychocorrection programme. Among other aspects that are established empirically are sound articulation features in the states of anxiety, fear along with personal manifestation of these states – aggressiveness, hostility, conflict. The research contributes to broadening scientific conceptions as to reasons of sound articulation deviations, speech and emotional features of persons with sound articulation deviations of differential signs, interdependence between sound production actions and human emotional states as well as their developmental dynamics in junior schoolchildren.

Finally, the author has designed a psychocorrection programme aiming at the reduction of manifestation of negative emotional states and the improvement of individual sound articulation.

Keywords: speech, sound articulation, emotional states, individual speech profile, emotional speech profile, speech activity.

Підписано до друку 26.05.2017 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 93. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Винниченка, 14, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.